

УДК 351.862

Островський І.В.

аспірант

Інституту економіки природокористування

та сталого розвитку

Національної академії наук України

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ МЕТОДІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

У статті визначено, що важливим напрямом ефективного здійснення екологічної модернізації має стати створення умов для реалізації базових екологічних прав людини та забезпечення всіх суб'єктів екологічних відносин повноцінною екологічною інформацією, відповідно до законодавства України. Обґрунтовано шляхи удосконалення економічних методів екологічної модернізації на регіональному рівні.

Ключові слова: охорона довкілля, сталий розвиток, екологічна модернізація, регіональна екологічна політика.

Островский И.В. ПУТИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ

В статье определено, что важным направлением эффективного осуществления экологической модернизации должно стать создание условий для реализации базовых экологических прав человека и обеспечение всех субъектов экологических отношений полноценной экологической информацией, в соответствии с законодательством Украины. Обоснованы пути усовершенствования экономических методов экологической модернизации на региональном уровне.

Ключевые слова: охрана окружающей среды, устойчивое развитие, экологическая модернизация, региональная экологическая политика.

Ostrovskiy I.V. WAYS OF IMPROVEMENT ECONOMIC METHODS OF ECOLOGICAL MODERNIZATION REGIONAL LEVEL

It is identified in the article, that it should become a creation of condition of the most important direction of an effective realization of the ecological modernisation for realization of the base ecological humanrights and providing of all subjects of the ecological relations of a full ecological information, in accordance with the legislation of Ukraine. It is reasoned the ways of improvement of the economic methods of the ecological modernization at the regional level.

Keywords: environmental protection, sustainable development, ecological modernisation, regional environmental policy.

Постановка проблеми. Якість довкілля відіграє все більш вагомую роль як фактор стабільного розвитку суспільства та забезпечення конкурентоспроможності економіки України на світовому ринку. Значна екологічна диверсифікація території України, особливості соціально-економічних процесів у регіонах, які в історичному, природному, соціальному, економічному відношеннях є далеко неоднорідними, актуалізують проблему регіонально диференційованих підходів до управління екологічною безпекою. У свою чергу, низька результативність механізмів державного управління сталим екологічним розвитком України зумовлює об'єктивну необхідність забезпечення еколого-економічної безпеки держави та її регіонів, що вимагає відповідного теоретичного підґрунтя, методологічних підходів, наукового обґрунтування напрямів її реалізації.

Загострення та поглиблення екологічних проблем, деградація навколишнього середовища та природних ресурсів продовжується в Україні на протязі останніх десятиліть. В Україні практично не здійснюється єдина послідовна державна екологічна політика, не запроваджуються принципи раціонального природокористування та мінімізації негативного впливу на екологічні об'єкти при здійсненні антропогенної діяльності на регіональному рівні. Тому особливого значення як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях набуває питання своєчасного виявлення та відстеження екологічних проблем і визначення шляхів їх запобігання та подолання. [1]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-економічні аспекти формування та реалізації екологічної політики, економічних методів екологічної модернізації висвітлені в працях Амоші О.І., Балацького О.Ф., Буркинського Б.В., Галушкіної Т.П., Герасимчук З.В., Данилишина Б.М. [4],

Долішнього М.І., Качинського А.В., Кравців В.С. [6], Мельника Л.Г., Мішеніна Є.В., Стадницького Ю.І., Степаненка А.В. [4, 9], Хвесика М.А. [5], Хлобистова Є.В., та ін.

Постановка завдання. Показати шляхи удосконалення економічних методів екологічної модернізації техногенно небезпечних виробництв України на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Модернізація механізмів реалізації регіональної екологічної політики у напрямку їх демократизації має базуватися на принципі раціонального та збалансованого (за критерієм кінцевого еколого-економічного ефекту) поєднання державних і ринкових, адміністративних та економічних механізмів і важелів регулювання екологічних відносин, природокористування та природоохоронної діяльності на регіональному рівні.

Метою регіонального екологічного управління є створення таких умов діяльності підприємств, установ, організацій, щоб вони були змушені займатися природоохоронною діяльністю або були матеріально зацікавлені у реалізації заходів у цій сфері. Тому для покращення соціально-економічного розвитку регіону необхідно створити надійний ефективний механізм збереження збалансованості темпів економічного зростання і мінімізації негативної дії на природне середовище, послаблення впливу виробництва і споживання на довкілля. При цьому не допускати перевищення рівня забруднення щоб не викликати небажані наслідки в системі. Одним з пріоритетних напрямків розвитку регіонів є охорона довкілля, раціональне використання природних ресурсів, безпека життєдіяльності людини в поєднанні з економічним зростанням.

Розвиток політичних та соціально-економічних процесів в Україні, становлення ринкових відно-

син, більш виразний прояв європейського вектора її зовнішньої політики, необхідність виконання вимог міжнародних актів, до яких приєдналась наша держава, ставлять на порядок денний питання активізації національної політики у сфері екологічної безпеки. Важливо і те, що в сучасних умовах якість довкілля відіграє все більш вагому роль як фактор забезпечення конкурентоспроможності економіки України на світовому ринку.

Першопричинами екологічних проблем України є: успадкована структура економіки з переважаючою часткою ресурсо- та енергоємних галузей, негативний вплив якої був посилений переходом до ринкових умов; зношеність основних фондів промислової і транспортної інфраструктури; існуюча система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів, відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій; недостатня сформованість інститутів громадянського суспільства; недостатнє розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку; недотримання природоохоронного законодавства. [2]

Органічною складовою національної екологічної політики є регіональна екологічна політика держави. Від вирішення регіональних екологічних проблем певною мірою залежить соціально-економічна стабільність в Україні в цілому. Адже в Україні спостерігаються суттєві регіональні відмінності екологічного навантаження та сучасного стану екологічної безпеки територій, що обумовлено різноманітністю природокористування та господарською діяльністю населення. Екологічні проблеми суттєво обмежують соціально- економічний розвиток суспільства, котрий знаходиться у безпосередньому взаємозв'язку з якістю навколишнього природного середовища. Тому існує нагальна необхідність визначення регіонів країни, де екологія компонентів довкілля знаходиться в найгіршому стані з метою формування та реалізації відповідної державної екологічної політики шляхом здійснення певних природоохоронних заходів, запобігання негативного впливу на довкілля та модернізації техногенно небезпечних виробництв.

Зокрема, це домінування видобувної та переробної галузей промисловості у структурі економіки держави із одночасним використанням застарілих відходо- та енергоємних технологій, виробничого та природоохоронного обладнання, строк використання якого вже закінчився; це і недостатньо жорсткі санкції до порушників природоохоронного законодавства, і відсутність системи стимулів для суб'єктів господарської діяльності щодо прискорення темпів запровадження новітніх інтегрованих технологій, оновлення основних виробничих та природоохоронних фондів, виробництва екологічно чистої продукції, і відсутність підтримки вітчизняних наукових розробок природоохоронних технологій та обладнання.

Нинішня адміністративно-інституційна інфраструктура державного екологічного управління є переважно централізованою з дублюванням функцій на регіональному та місцевому рівнях. Це часто призводить до конфліктів і безвідповідальності. Основні тенденції розвитку регіональної політики свідчать про недостатність уваги на необхідності забезпечення екологізації регіональної політики в умовах «зеленого» зростання, якісному відтворенні всіх потенціалів регіонів на еколого-соціально-економічних засадах, гармонізації геопросторових відносин між країною та регіонами, що потребує суттєвих змін як

в контексті реформування регіональної політики, так і в системі формування та реалізації державної екологічної політики. [5, с. 364]

Значна екологічна диверсифікація території України, особливості соціально-економічних процесів у регіонах, які в історичному, природному, соціальному, економічному відношеннях є далеко неоднорідними, актуалізують проблему регіонально диференційованих підходів до управління екологічною безпекою. Сьогодні, коли стала очевидною низька результативність уніфікованих механізмів регулювання стану довкілля, виникла об'єктивна необхідність здійснення ефективної регіональної екологічної політики, що вимагає відповідного теоретичного аналізу, осмислення її суті та змісту, оцінки сучасного стану, наукового обґрунтування шляхів її вдосконалення та механізмів реалізації модернізації техногенно небезпечних виробництв.

Слід зазначити, що за період незалежності в Україні зроблені певні кроки щодо законодавчого, економічного, інституційного, наукового забезпечення екологічної політики. Створено законодавчу базу у сфері охорони довкілля та раціонального природокористування, сформовано систему органів державного управління екологічною безпекою, запроваджено економічний механізм регулювання стану довкілля та використання природних ресурсів, відпрацьовано схему фінансування природоохоронної діяльності, розширюється та поглиблюється міжнародне співробітництво у сфері охорони природи. Проте, незважаючи на певний науковий рівень досліджень у сфері екологічної політики, їх регіональний аспект модернізації виробництв потребує суттєвого поглиблення, удосконалення.

Аналіз світового досвіду управління природоохоронною діяльністю дозволяє виділити економічні механізми реалізації регіональної екологічної політики як найбільш ефективні. [8, с. 377]

Шляхом економічного стимулювання, коли за допомогою різних видів платежів (за викиди шкідливих речовин в атмосферу, скиди в гідросферу, накопичення твердих відходів, їх складування та захоронення в літосфері), пільгового кредитування та оподаткування, надання субсидій, екологічного страхування, продажу екологічних прав держава регулює природоохоронну діяльність, завдяки якій зменшується вплив на довкілля в державі та регіоні.

Одним із ефективних економічних механізмів забезпечення природоохоронних заходів і заходів з ліквідації негативного впливу аварій та техногенних катастроф є страхування ризиків забруднення навколишнього природного середовища. Формування регіональних екологічних інвестиційних фондів забезпечує спеціальна економічна модель страхування майнових і екологічних ризиків з наступними інвестиціями в єдиний регіональний інноваційний екологічний проект, що фінансується із регіональних екологічних інвестиційних фондів.

Важливою складовою вдосконалення економічного механізму регіональної політики екологічної модернізації є вдосконалення нормативів збору за забруднення. Вдосконалення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища доцільно здійснювати, виходячи з обґрунтування необхідних обсягів фінансування природоохоронних заходів, а також реальних фінансових можливостей підприємств-платників з урахуванням фактичних збитків, які завдаються державі, іншим суб'єктам господарської діяльності та населенню. При цьому перспективною метою вдосконалення нормативів має бути їх наближення до відповідних нормативів ЄС. [6]

Серед економічних важелів основне місце посідають податки і плата за забруднення. Існує певна різниця між податками і платежами. Податки поповнюють бюджетну статтю на природоохоронні заходи, що стосується платежів за забруднення, то це плата за право користування ресурсом, асиміляційного потенціалу.

Дієвим механізмом реалізації стало запровадження екологічного податку. Одним із численних нововведень Податкового кодексу України є прихід загальнодержавного екологічного податку на заміну колишньому збору за забруднення навколишнього природного середовища. Це стало позитивною зміною. Насамперед, коло платників податку дещо розширилось.

Кодексом передбачається справляння екологічного податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення через податкових агентів, які здійснюють оптову та роздрібну торгівлю паливом.

Серед економічних важелів досить відмітити і виплати, які нараховуються фірмам-забруднювачам у вигляді субсидій за скорочення обсягів виробництва. Серед субсидій найбільш часто зустрічаються інвестиційні, податкові кредити, позички з малою ставкою процента, гарантії позичок, забезпечення прискореної амортизації природоохоронного устаткування, засоби на регулювання цін первинних ресурсів і кінцевої продукції. [4]

Система цільового резервування засобів на утилізацію відходів використовується для створення стимулу на здійснення додаткових витрат. Наприклад, в момент купівлі товару, яка передбачає в майбутньому забруднення, здійснюється внесок, який повертається з процентами після утилізації виробничих відходів.

При економічному регулюванні в екологічній сфері формуються ринки для суб'єктів господарювання, які дають можливість фірмам купувати, продавати, торгувати або перерозподіляти права на забруднення. В ринкових умовах необхідно створити таку інфраструктуру, яка б забезпечувала складання угод по торгівлі правами. При цьому ринок прав відкриває додаткові можливості в регулюванні витрат.

Регіональні органи охорони довкілля не цікавлять, що відбувається всередині структури, головне, щоб викиди не перевищували сукупних граничнодопустимих. Таким чином, підприємства організовують в економічному районі так звану біржу ліцензій. Те підприємство, яке зуміло скоротити сумарні викиди шкідливих компонентів нижче встановленого нормативу, має право продати ліцензії іншому підприємству в регіоні, або використувати їх в своїх цілях. [5]

Дозвіл на викиди перерозподіляють між окремими підприємствами, від яких вимагають додержання стандартів шляхом інвестування в технології або шляхом купівлі дозволу у тих підприємств, які суттєво скоротили викиди порівняно з дозволом. При такому підході створюються стимули:

- для фірм, які надають права на забруднення на продаж, стає вигідним використовувати економію від рівня масштабів здійснення природоохоронних заходів і досягнути стандарту найбільш ефективним способом, отримавши компенсацію в інших фірм за економієні права;

- фірми, в яких витрати на утилізацію відходів значні, можуть виправити становище, купуючи права на викиди і не інвестувати в природоохоронні заходи, таким чином мінімізувати свої витрати по зменшенню викидів.

За кордоном з метою покращення умов інвестування екологічних напрямків діяльності функціо-

нують екологічні банки. Основними джерелами фінансів в екобанках слугують бюджетні кошти, які консолідуються в екорухунках, інноваційні ресурси, залучення засобів підприємств, установ, організацій, населення, інвестиції держав і громадян. В США існує практика випуску екологічних облігацій під вирішення конкретних екологічних проблем. З розвитком системи екологічного страхування на Україні ці кошти можуть розглядатися як джерело фінансування екологічних банків. Банківська діяльність повинна орієнтуватися на кредитування високорентабельних екологічних проектів. Тут має бути контроль державний, громадський, територіальний і банківський.

Основним інструментом регулювання природокористування стають екологічні фонди місцевого, регіонального та державного рівнів. Платежі в них сплачуються за двома ставками. По одній здійснюється плата за викиди в межах встановлених нормативів, а по іншій – підприємство платить за перевищення викидів над нормативами, зазвичай ця ставка перевищує базову.

Додатковими джерелами фінансування природоохоронних заходів є екорухунки, метою яких є збір додаткових коштів для фінансування заходів по охороні навколишнього середовища і відновлення екосистем. Екорухунки здійснюють наступні види фінансування: субсидії або дотації, які не повертаються, пільгові безпроцентні або з пільговою ставкою процента позики, субсидії на виплату процентів по кредитах. Джерела формування: плата за забруднення навколишнього середовища і за використання природних ресурсів, разові бюджетні внески і кошти від приватизації державного майна та інші.

Отже, за своїм змістом економічні методи модернізації регіонального управління природоохоронною діяльністю направлені на забезпечення раціонального використання асиміляційного потенціалу природного середовища. При цьому визначаються допустимі масштаби впливу на природне середовище. Економічні методи стимулюють дотримання природоохоронного законодавства на відміну від його порушення. Вони повинні підсилюватися безпосереднім примусом для вирішення гострих екологічних проблем та більш ефективного здійснення природоохоронної діяльності. Адаже не має чіткої межі між адміністративними та економічними методами (штрафування, лімітування, нормування). Платежі за забруднення лише дозволяють купити право на забруднення і не змушують до впровадження природоохоронних заходів. [7, с. 52]

Ринкові форми еколого-економічного регулювання є найбільш перспективні, так як за допомогою останніх в регіоні вирішують протиріччя, яке виникає в системі природоохоронних платежів і реалізуються всі функції управління природоохоронною діяльністю. Але вони не можуть повністю замінити інші методи, тому гармонійний, планомірно збалансований розвиток екологічної модернізації регіону як цілісної соціальної еколого-економічної системи забезпечується впровадженням економічних заходів, посиленням ролі держави при досягненні рівноваги ринковими формами екологічного регулювання, тобто використанням системного підходу.

Висновки з проведеного дослідження. Важливим напрямом ефективного здійснення екологічної модернізації має стати, з одного боку, створення умов для реалізації базових екологічних прав людини, а з іншого – забезпечення всіх суб'єктів екологічних відносин на регіональному рівні повноцінною екологічною інформацією, відповідно до законодавства України. Модернізація механізмів реалізації регіональної

екологічної політики у напрямку їх демократизації має базуватися на принципі раціонального та збалансованого поєднання державних і ринкових, адміністративних та економічних механізмів і важелів регулювання екологічних відносин, природокористування та природоохоронної діяльності на регіональному рівні. Одним із дієвих механізмів, що відповідає наведеному принципу в умовах обмежених матеріально-фінансових ресурсів, є екологічні цільові програми. Зазначений механізм, як і більшість інших у сфері екологічного управління, є комплексним і функціонує на основі взаємодії адміністративних, економічних та організаційних важелів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 р. № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.
2. Заключний звіт з науково-дослідної роботи «Проведення аналізу стану реалізації регіональної екологічної політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/docs/activity-ecopolit/NDR%20regionalna%20politika%202013.doc>.
3. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – 546 с. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
4. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування у 2-х т.: [Б.М. Данилишин, А.В. Степаненко, О.М. Ральчук та ін.]. – К.: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова Думка» НАН України», 2008. Т1. – Природно-техногенна (екологічна) безпека – 2008. – 392 с.
5. Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем / За заг. ред. М.А. Хвєсика. – К.: наукова думка, 2013. – 486 с.
6. Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні та механізми її реалізації / В.С. Кравців; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2007. – 72 с.
7. Потапенко В. Еколого-техногенні проблеми в Україні, що потребують першочергового реагування. Аналітична записка [Електронний ресурс] / В. Потапенко. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/577/>.
8. Сенюшкін Є. Значення неурядових організацій в екологічному розвитку регіонів / Є. Сенюшкіна // Інституційні перетворення як передумова ефективного використання ресурсного потенціалу регіону: щорічн. наук.-практ. конф., 24 квітня 2012 р.: тези доп. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2012. – С. 376-380.
9. Степаненко А.В. Глобалізація, конкурентоспроможність й економічна безпека: проблеми взаємодії та взаємозв'язку / А.В. Степаненко // Продуктивні сили України. – 2007. – № 1(002). – С. 71-84.
10. Федорчак О. Класифікація механізмів державного управління / О. Федорчак // Науковий вісник. – 2008. – Вип. 1. «Демократичне врядування»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/O_Fedorchak.pdf.
11. Якушенко Л.М. Щодо напрямків підвищення ефективності виконання загальнодержавних програм у природоохоронній сфері. Інформаційно-аналітична довідка [Електронний ресурс] / Л.М. Якушенко, Л.Д. Яценко. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/537/>.
12. Mesarovic, M. Mankind at the Turning Point. – The Second Report to the Club of Rome / M. Mesarovic, E. Pestel. – New York, 2008.